

ערעור אזרחי מס' 295/89

חיים רוזנברג
נגד

שרה מלאכי

בבית המשפט העליון בשבתו כבית-משפט לערעורים אזרחיים

[17.2.92]

לפני השופטים ד' לוי, א' מצא, מ' חשין

פקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971, נ"ח 421, סעיף 54-חוק הירושה, תשכ"ה-1965, ס"ח 63, סעיפים 22(ג), 30, 30(א), 31. המנוח ערך במהלך חייו שלוש צוואות. בצוואתו הראשונה ציווה את עיזבונו לאשתו ובמקרה שתלך לבית עולמה לפניו - לאחותה. בצוואתו השנייה - שנערכה לאחר מותה של אשתו ולאחר התערעורת יחסיו עם אחותה - ציווה את עיזבונו למערער ולמשיבה בחלקים שווים. בצוואתו השלישית שינה את העדפותיו בין הצדדים והעניק למערער 3/4 מעיזבונו ואילו למשיבה רק רבע ממנו. בית המשפט המחוזי ביטל את הצוואה השלישית וקיים את הצוואה השנייה, בקבלו את עדותה של המשיבה, שלפיה חתם המנוח על הצוואה השלישית לאחר שהוסע לעורך הדין על-ידי המערער, וזאת בלי שידע את תוכן הצוואה מפני שאינו דובר עברית. מכאן הערעור, שנסב על השאלות, אם רשאי היה בית המשפט לבסס את פסק הדין על עדותה של המשיבה בלבד; אם יש להכיר בתוקפה של הצוואה עקב אי-ביטולה על-ידי המנוח משחלפה שנה מיום שנודע לו על מה שהוצג כתרמית; היש תוקף לצוואה שהמנוח לא הבין את לשונה, ועל מי מוטל נטל ההוכחה בדבר תוקפה של הצוואה.

בית המשפט העליון פסק:

- א. (1) מכוח סעיף 54 לפקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971, אם פוסק בית המשפט על-פי עדות יחידה של בעל דין, ולעדות זו אין סיוע, אזי עליו לפרט בהחלטתו, מה הניע אותו להסתפק בעדות זו (737 ד).
- (2) די בהצבעה על אי-הבאת ראיות רלוואנטיות לסתירת העדות כהנמקה להסתמכותו של בית המשפט על העדות היחידה (737 ו-ז).
- (3) מתן אמון מלא באמיתותה של העדות היחידה יש בו משום הנמקה מספקת לביסוס חיוב על-פי עדות זו (738 ג).
- ב. צוואה, אשר נכתבה בלשון שהמצווה אינו שומע ואשר לא תורגמה לו, היא צוואה שאינה עומדת בדרישות סעיף 22(ג) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965 (738 ו).
- ג. (1) סעיף 31 לחוק הירושה קובע את משך השנה לביטול צוואה שנעשתה מחמת אונס, איום, השפעה בלתי הוגנת או תחבולה, רק כאשר במהלך שנה זו היה בידי המצווה לבטל את הצוואה (739 א, ה).
- (ג) במקרה דנן, תשישותו של המנוח מנעה ממנו לבטל את הצוואה (739 ה-ו).

- ד. (בעקבות ע"א 130/77 [3]) (1) נטל השכנוע בדבר קיום השפעה בלתי הוגנת מוטל על מי שטוען דבר קיומה של השפעה כאמור (740 א).
- (2) אם פגומה הצוואה מבחינת הדרישות הפורמאליות, רובץ נטל השכנוע בדבר אי-קיום השפעה בלתי הוגנת על מי שמבקש קיום הצוואה (740 א).
- (3) בית המשפט יכול להתעלם מפגמים צורניים בצוואה אם הוא נטול ספקות בדבר אמיתות הצוואה, ובין היתר, בדבר קיום רצון חופשי של המצווה והבנת תוכן המסמך על-ידיו (740 ב).

פסקי-דין של בית המשפט העליון שאוזכרו:

- [1] ע"א 216/73 סולמונוב נ' אברהם, פ"ד כח (1) 184.
- [2] ע"א 231/72 עזבון שמעון אלמליח נ' זוטא ואח', פ"ד כז (1) 679.
- [3] ע"א 130/77 עוזרי נ' ש' עוזרי, פ"ד לג (2) 346.

ערעור על פסק-דינו של בית המשפט המחוזי בתל-אביב-יפו (השופט א' שטרומן) מיום 30.3.89 בת"ע 2724/87. הערעור נדחה.
ר' עוזר - בשם המערער;
ע' שליט - בשם המשיבה.

פסק-דין

השופט ד' לויין: 1. לפנינו ערעור על פסק-דינו של בית המשפט המחוזי (ת"ע 2724/87), על פיו בוטלה צוואת המנוח יצחק גרשטיין (להלן - המנוח) מיום 27.10.86 (להלן - הצוואה השלישית) ואושרה צוואתו מיום 9.3.82 (להלן - הצוואה השנייה).

מר חיים רוזנברג, המערער לפנינו, הוא בן אחיו של המנוח (להלן - המערער), והגברת שרה מלאכי, המשיבה לפנינו, היא נכדה של בת הדוד של סבו.

2. המנוח, שעל עיזבונו נסבה המחלוקת שלפנינו, ערך במהלך חייו שלוש צוואות: בצוואתו הראשונה, ציווה את עיזבונו לאשתו, ובמקרה שתלך לבית עולמה לפניו-

לאחותה;

בצוואתו השנייה, שנערכה לאחר מות אשתו ולאחר התערעורת יחסיו עם אחותה, ציווה את עיזבונו למערער ולמשיבה - בחלקים שווים; בצוואתו השלישית, שבתוקפה כאמור לא הכירה הערכאה הראשונה, שינה העדפותיו בין הצדדים שלפנינו והעניק למערער 3/4 מעיזבונו ואילו למשיבה רק רבע ממנו.

3. על-פי גירסת המערער בערכאה הראשונה, ביקשו המנוח להיות מנהל עיזבונו, משום שאין הוא נותן עוד אמן בעורך הדין אשר מונה להיות מנהל עיזבונו בצוואה השנייה. כמו כן ביקשו המנוח לטפל בעריכת ייפוי-כוח כללי מטעמו על שם המערער, שיוסמך לייצגו ולפעול בשמו בכל ענייניו.

המערער, לגירסתו, נעתר לבקשה. לכן הביא את המנוח למשרדו של עורך-דין גלרנטר בלוד, עורך-דין שאותו לא הכיר המנוח קודם לכן ושאת משרדו מצאו באופן מקרי "על פי השלטים" (יצוין ויודגש, כי משרד עורך הדין אליו באו הוא בלוד - מקום מגורי המערער, בעוד שהמנוח בימי חייו התגורר ברעננה).

לטענת המערער, הוא לא ידע כלל שהמנוח מבקש לשנות את צוואתו מבחינת תוכנה וציווייה עד שהמנוח הגיע לעירו בנסיעה באוטובוס ורצה למוסרה לו בצירוף עם ייפוי הכוח. לדבריו, הוא סירב לקחת את הצוואה ונעתר רק לבקשת המנוח לקחת את ייפוי הכוח.

על-פי גירסת המערער, ידע המנוח את מספר תעודת הזהות שלו, המופיעה בייפוי הכוח, מפי בתו שאצלה ביקר.

4. המשיבה הציגה גירסה שונה. לדבריה, סיפר לה המנוח כי הוסע על-ידי המערער לעורך-דין, שם חתם על מסמך, וזאת מבלי שידע את תוכנו משום שאיננו דובר עברית.

לטענת המשיבה, משסיפר לה המנוח על כך, היא הקריאה לו את תוכן מסמך הצוואה בתרגום לאידיש, שזו השפה שהשתמש בה דרך כלל, וזה "אסר לה שנעשה לה עוול, שלא התכוון להרע לה וישנה את צוואתו כך שתהיה כקודמתה".

לדעת המשיבה, השינוי בצוואה השלישית היה מעשה מירמה או תחבולה, שהתאפשר בשל התלות של המנוח במערער. לטענתה, השפעת המערער על המנוח נוצלה כדי להניעו לשנות את צוואתו השנייה.

5. השופט המלומד בערכאה הראשונה העדיף את גירסת המשיבה על פני זו של המערער.

כפועל יוצא מכר ביטל את הצוואה השלישית ואישר את הצוואה השנייה.

את החלטתו לבטל את הצוואה השלישית ולקיים את השנייה ביסס על הדברים הבאים: א. עדותה של המשיבה הייתה אמינה מאוד בעיניו והיפוכו של דבר בעדותו של המערער, בין היתר מהטעמים שיפורטו.

ב. עדותו של המערער סתרה בבירור את העובדות המהותיות שבתצהירו שלו.

ג. עדותו של המערער אינה מתקבלת על הדעת, שכן לא סביר שאדם בגילו של המנוח ייסע באוטובוס מרעננה ללוד "כדי לשוטט בעיר זרה לו עד שימצא עורך דין כלשהו שיערוך עבורו צוואה", שתיטיב עם המערער. כמו כן לא מובן, מדוע השיג המנוח את מספר תעודת הזהות של המערער מבת המערער, שהרי אם מטרת המנוח הייתה אכן ליתן ייפוי-כוח למערער כאיש אמונו ומיטיבו, והוא אכן קיבל את הסכמת המערער לכך, אזי מה פשוט היה מלבקש ולקבל נתון זה ישירות ממנו.

ד. לא הובאה כל ראיה לכך שהמנוח אכן לא סמך על עורך-דינו, שמונה כמנהל עיזבונו הצוואה השנייה.

ה. המערער לא העלה כאחד מעדיו את עו"ד גלרנטר, בציינו, כי הנ"ל חולה. כיוון שהלה לא העיד, לא הייתה ראיה, אם המערער רק הוביל את המנוח למשרד עורך הדין (כגירסתו) או שמא גם נטל חלק בעריכת הצוואה, על-ידי שהסביר לעורך-דין גלרנטר את "כוונת המנוח" באשר לתוכן הצוואה.

ו. בטופס שהתלווה לצוואה השלישית כתב עורך-דין גלרנטר: "השתכנעתי כי המנוח שומע את השפה העברית". מכאן, כי צוואה זו לא תורגמה למנוח לשפתו, וזאת בניגוד לשתי הצוואות הראשונות שכן תורגמו לאידיש, אשר הייתה שפתו של המנוח בחיי היום-יום.

ז. אשר להעדפתו בצוואה השלישית הסביר המערער, כי בשיחות, שהיו למנוח במועדון הקשישים שבו התרועע עם ידידיו, הוסבר לו, שעליו להעדיף את בן אחיו על פני המשיבה כי "היא זרה" - ברם, איש ממועדון הקשישים לא הוזמן להעיד על כך.

מהעובדות שנפרשו לפני בית המשפט לא ניתן היה לגלות כל טעם סביר אחר לתפנית כה מרחיקת לכת בסדר העדיפויות של המנוח.

ח. גירסתו של המערער מגמתית, שכן על-פי תצהירו -

"המנוח פנה לבדו לעורך הדין בלוד כדי להכין צוואה, קיבל עותק ממנה לעיון וחזר לעורך הדין כדי לחתום עליה. כל זאת עשה בעצמו ללא הדרכה, סיוע והשתתפות של מר רוזנברג (המערער - ד' ל').".

השופט המלומד הצביע על כך שזהו ניסוח מגמתי ש"יועד להשאיר רושם" שהיה למנוח זמן לעיין בנוסח הצוואה לפני חתימתו עליה.

ט. מהעובדות נראה, שהצוואה השלישית נעשתה תחת השפעתו הפסולה של מר רוזנברג.

6. הטענות העיקריות שמעלה לפנינו המערער הן כדלהלן:

א. לאור סעיף 54 לפקודת הראיות [נוסח חדש], תשל"א-1971 לא ניתן היה לבסס את פסק הדין על עדות המשיבה בלבד ללא סיוע; ב. בית המשפט קובע מצד אחד, כי המערער השפיע על המנוח לשנות צוואתו, אך מצד שני הוא מציין, כי המנוח לא ידע על מה הוא חותם; לטענת המערער, סותר בכך בית המשפט את עצמו "מניה וביה"; ג. אין פסול באי-תרגומה של הצוואה, שכן המנוח דיבר ושמע עברית; ד. אפילו הייתה השפעה בלתי הוגנת של המערער, הרי משחלפה שנה מיום שנודע למנוח על מה שהוצג כתרמית והוא לא עשה דבר כדי לבטל את הצוואה, אין עוד בפגם זה כדי לגרום לביטול הצוואה; ה. השופט המלומד שגה בהטילו את נטל ההוכחה לגבי תוקפה של הצוואה על המערער.

7. אין בידי לקבל ערעור זה, לא על-פי טעם כלשהו מאלה שמניתי לעיל ואף לא מכל טעם אחר.

א. סעיף 54 לפקודת הראיות [נוסח חדש] קובע, שאם פוסק בית המשפט על-פי עדות יחידה של בעל דין, ולעדות זו אין סיוע, אזי עליו לפרט בהחלטתו, מה הניע אותו להסתפק בעדות זו.

המערער סבור, שהשופט המלומד לא עמד בדרישה זו, אך הוא שוגה בכך.

במקרה שלפנינו, מצויה הנמקה להסתמכות השופט על העדות היחידה, שכן השופט הצביע על כך, שחברי המנוח, שכביכול יעצו לו לשנות את צוואתו, לא הובאו לעדות (ראה בדבריי, סעיף ז' לעיל ובדברי השופט המלומד בערכאה הראשונה בעמ' 7). כמו כן, לא הובא לעדות עורך-דין גלרנטר, שגם בעדותו היה כדי לסייע לגירסת המערער; אף על התמיהה שבכך הצביע השופט המלומד (עמ' 4 לפסק-דינו).

די בהצבעה על אי-הבאת ראיות רלוואנטיות אלו כהנמקה להסתמכותו של השופט על העדות היחידה.

כפי שנאמר בע"א 216/73 [1], בעמ' 194: "במשפט אזרחי מותר להסיק מסקנות מאי-הופעת צד שכנגד, אשר בידו ידיעות

העשויות לסייע לבירור הדברים, ואם אין הוא מביא אותן לפני בית-המשפט, יש בכך חיזוק לדברי היריב, ואם לפי סעיף 54 לפקודת הראיות חייב בית-המשפט

לנמק מדוע מאמין הוא לעד יחיד, שהוא בעל-דין, הרי התנהגות כזאת יכולה לשמש נימוק מספיק לכך. די בכך בכדי שנאמין את החלטת השופט המלומד להסתמך על העדות היחידה, אך טעם נוסף, המחזק גם הוא את הדרך שנקט השופט, קיים בדברים הבאים:

"ומהעדפת עדותו של המשיב על עדותו של נסים, עדיין אין לראות פירוט מספיק כמצוות הסעיף 54. יכול להיות שאילו פירט השופט המלומד שקבלת העדות היחידה של המשיב נבעה לא רק מנטיה להעדיף את העדות הזאת על פני עדותו של נסים אלא על אמון מלא בנכונות העדות של המשיב, די היה בכך כדי לצאת ידי חובות הסעיף" (ע"א 231/72 [2], בעמ' 681; ההדגשה שלי - ד' ל').

בענייננו, נתן השופט המלומד "אמון מלא" באמיתותה של עדות המשיבה והסתייג לחלוטין מגירסת המערער. די בכך כדי לאפשר לבית המשפט להתבסס על עדות זו (להבדיל ממקרה שהיה רק מעדיף את עדותה על פני עדותו של המערער), כשהיא לעצמה, מבחינת תוכנה ומהותה.

ב. לא מצאתי סתירה בקביעות בית המשפט כטענת המערער דלעיל. ייתכן כי המערער השפיע על המנוח לשנות צוואתו, ובו זמנית ניתן גם לטעון, שהמנוח לא ידע על מה בדיוק הוא חותם, משום שהצוואה לא תורגמה לו.

ג. אין מקום לטענה, כי המנוח ידע עברית, שהרי אם כך היה הדבר, מדוע ראו צורך לתרגם לו את שתי הצוואות הראשונות. מתרגום הצוואות הקודמות יכול היה השופט המלומד, בצדק, להסיק על הצורך בתרגום הצוואה שנפסלה.

עובדה מוכחת היא, שהמנוח עמד על תוכנה האמיתי של צוואתו השלישית רק כאשר המשיבה תרגמה באוזניו את תוכנה. משמע, כי מסמך הערוך בעברית בלבד אינו נהיר לו די הצורך. קביעת שפת המנוח הינה קביעה עובדתית של הערכאה הראשונה, ובכאלו, דרך כלל, אין דרכנו להתערב. צוואה, אשר נכתבה בלשון שהמצווה אינו שומע ואשר לא תורגמה לו, היא צוואה שאינה עומדת בדרישות סעיף 22(ג) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965, וכיוון שכך בדין פסלה השופט המלומד.

8. סעיף 30(א) לחוק הירושה קובע:

" הוראת צוואה שנעשתה מחמת אונס, איום השפעה בלתי הוגנת, תחבולה או תרמית - בטלה."

סעיף 31 לחוק מוסיף וקובע לעניין זה לאמור:

" עברה שנה מהיום שהאונס, האיום, ההשפעה הבלתי הוגנת או התחבולה חדלו לפעול על המצווה, או מהיום שנודע למצווה על התרמית או הטעות, והיה בידי המצווה לבטל את הצוואה ולא עשה כן, לא יהיה עוד באותו פגם כדי ביטול הוראת הצוואה או תיקונה" (ההדגשה שלי - ד' ל').

המערער טען, כי כיוון שהצוואה השלישית לא בוטלה תוך שנה, כנדרש על-פי סעיף 31 אזי אין עוד מקום להחלתו של סעיף 30 על ענייננו, ודין הצוואה להתקיים.

אין בידי לקבל טענה זו. השופט המלומד פירט והבהיר בפסק-דינו, מדוע לא מתקיים בענייננו הכלל הקבוע בסעיף 31 הנ"ל.

העובדות לעניין טענה זו הן כדלהלן:

1. הצוואה נעשתה ב-12.9.84.

2. המנוח נפטר ב-27.10.86.

3. על-פי עדות המשיבה, הצוואה תורגמה למנוח שנה וחצי לפני מותו, הווה אומר בסמוך לאפריל 1985.

4. בהסתמך על תצהיר המערער, קבלות מגן דויד אדום והוצאות המנוח נקבע, כי הוא נותח לראשונה בינואר 1986, ומאז "תשש כוחו".

הווי אומר - "היום שנודע למצווה על התרמית או הטעות" הוא אפריל 85, ועד למותו חלפו שנה וחצי. מכאן שלכאורה חל סעיף 31, ודין הצוואה השלישית להתקיים. אך לא היא.

סעיף 31 קובע את משך השנה, רק כאשר במהלך שנה זו "היה בידי המצווה לבטל את הצוואה", ולא זה המצב בענייננו, שכן הוכח, אפילו על-פי תצהיר המערער עצמו, כי מאז ינואר 1986 "תשש כוחו של המנוח". יכול היה השופט המלומד בערכאה הראשונה, על-פי מכלול הראיות שלפניו, להגיע למסקנה, שמאז חלה המנוח, לא עמד לו כוחו לנקוט צעדים לביטול הצוואה. נמצא, שרק מאפריל 1985 ועד לינואר 1986 התקיימו בו זמנית שני התנאים - המנוח ידע על התרמית וגם היה בידי לבטלה. תקופה זו קצרה היא משנה. מכאן שסעיף 31 לא חל על ענייננו, ואילו התוצאה המתבקשת מהוראת סעיף 30 עומדת בעינה.

9. לעניין נטל ההוכחה: למעשה, אין לנו להידרש לו, שהרי השופט המלומד השתכנע מהראיות שהיו לפניו, לרבות מעדויות המערער והמשיבה, כי גירסת המשיבה היא הנכונה לעניין התרמית וההשפעה הלא הוגנת, וכן השתכנעו לעניין תשיותו של המערער מאז ינואר 1986. בקביעה עובדתית זו שלו אין יסוד להתערב.

אולם אפילו היו בעובדות פנים לכאן ולכאן, שאז ההכרעה תושפע מהשאלה על מי הנטל, הרי ההלכה בשאלה זו היא כדלהלן: " (א) נטל השכנוע בדבר קיום השפעה בלתי הוגנת מוטל על מי שטוען דבר קיומה של השפעה כאמור; (ב) אם פגומה הצוואה מבחינת הדרישות הפורמליות (סעיפים 20-23 לחוק), רובץ נטל השכנוע בדבר אי-קיום השפעה בלתי הוגנת על מי שמבקש קיום הצוואה; (ג) לפי האמור בסעיף 25 לחוק, יכול בית-המשפט להתעלם מפגמים צורנים בצוואה אם הוא נטול ספקות בדבר אמיתות הצוואה, ומונח זה משמעו, בין היתר, קיום רצון חופשי של המצווה והבנת תוכן המסמך על-ידי" (דברי השופט שמגר בע"א 130/77 [3], בעמ' 354-353).

בענייננו - פגומה הצוואה מבחינת הדרישות הפורמליות, שכן לא נכתבה בלשון המנוח וחסרה היא אישור על פניה שתורגמה לו (כדרישת סעיף 22 (ג)). כיוון שכך, מוטל הנטל על המערער להוכיח אי-קיום השפעה בלתי הוגנת, ובכך לא עמד.

אין מקום להתעלם מפגם צורני זה, שכן אין בית המשפט "נטול ספקות בדבר אמיתות הצוואה" (שם [3]), וזאת לאור הנקודות עליהן הצביע השופט המלומד בערכאה הראשונה, ולדעתו אנו מצטרפים.

10. אשר-על-כן המסקנה היא, כי צדקה הערכאה הראשונה בקביעותיה ובמסקנותיה, ודין הערעור להידחות.

המערער יישא בהוצאות המשיבה בדרגה הזו בסך 7,000 ש"ח להיום.

השופט א' מצא: אני מסכים.

השופט מ' חשין: אני מסכים.

הוחלט כאמור בפסק-דינו של השופט ד' לוין.
ניתן היום, י"ג באדר א' תשנ"ב (17.2.92).